

DAĞ YAMAQLARINDA ÇAY VƏ SİTRUS PLANTASIYALARI SALINMASININ AQROEKOLOJİ ƏSASLARI

Xalıqverdi Babayev

AMEA-nın Lənkəran Regional Elmi Mərkəzi, babayev.xaliqverdi58@mail.ru

Lənkəran-Astara bölgəsinin dağətəyi və orta dağlıq hissələrində əkinçilik zonasında yaşıl çay yarpağı və sitrus meyvə istehsalının səmərəliliyini yüksəltmək, respublika əhalisinin ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq hazırda günün ən vacib məsələlərindəndir. Bu problemin həlli üçün Lənkəran-Astara bölgəsinin dağ yamaqlarında sitrus və çayayararlı torpaq ehtiyatlarının öyrənilməsi, münbitliyinin qiymətləndirilməsi və elmi surətdə əsaslandırılmış innovativ aqrotexnikanın tətbiqi vacibdir.

Tədqiqat işləri 2019-2021-ci illərdə Azərbaycan Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Lənkəran Çay Filialının dağətəyi ərazisində seçilmiş təcrübə-tədqiqat sahələrində aparılmışdır. Seçilmiş təcrübə-tədqiqat sahələri ərazidə yayılmış ağır mexaniki tərkibli podzollu-sarı torpaq sahələri üçün xarakterikdir. Təcrübə-tədqiqat sahələri Lənkəran Çay Filialı ərazisində 2,5 ha, Lənkəran rayonunun İstisu qəsəbəsi ərazisində yerləşən "Yaşıl Çay" fermer təsərrüfatında 1,5 ha təşkil etmişdir.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, Lənkəran-Astara bölgəsinin sitrus və çay plantasiyalarında uzun illər boyu antropogen təsirlər nəticəsində, xüsusilə becərmə, suvarma və gübrələmə sistemlərinə düzgün əməl olunmadığına görə torpaqların münbitlik rejimləri pozulmuş, onlar fiziki-bioloji deqradasiyaya məruz qalmışdır.

Hazırda çay plantasiyaları salmaq üçün 20°-yə qədər mailliyi olan yamaqlardan istifadə edilir. Çay plantasiyaları üçün mailliyi 8°-yə qədər olan yamaqlar ən əlverişli hesab olunur. Mailliyi 25°-dən yuxarı olan yamaqlı sahələrdə çay bitkisinin əkilməsi məqsəduyğun sayılmır. Sitrus meyvə bitkilərindən naringi ağacının əkilməsi isə daha əhəmiyyətli hesab olunur. Belə yamaqlarda sahə başdan-başa təbii çəmənlik altında saxlanmalı, ağaclar isə xüsusi çalalara əkilməlidir. Mailliyi çox olan yerlərdə çalanın dərinliyi 80 sm-ə qədər, çökək, su duran yerlərdə 60 sm, eni 1 m olmalıdır. Bağ payızda əkiləcəksə, çalalar sentyabr ayına kimi, yazda əkiləcəksə, payızdan hazırlanmalıdır. Lakin dağ və dağ yamaqlarında payız əkininə nisbətən yaz əkininə daha çox üstünlük verilməlidir. Çünki aran rayonlarında sitrus ağaclarının əkilməsi üçün əlverişli vaxt payız hesab edilirsə, dağlıq zonada payız əkini heç də həmişə yaxşı nəticə vermir. Tədqiqat göstərir ki, payıza nisbətən yazda əkilmiş ağaclar daha yaxşı boy atır və inkişaf edir. Bu, əsasən kök sisteminin böyümə və inkişafı ilə sıx əlaqədardır. Yazda aparılan tədqiqatlar göstərir ki, payız dövründə əkilmiş ağaclar payız-qış dövründə yeni köklərin əmələ gəlməsi az müşahidə edilir. Payızda havanın (hərərət)in kəskin dəyişməsi nəticəsində payız əkinindən sonra əmələ gəlmiş az miqdarda yeni kök cücərtilərinin də yaza qədər aşağı temperaturun təsirindən tələf olması müşahidə edilir.

Yaşıl çay yarpağı istehsalının artırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, onun becərilməsində yeni texnoloji üsulların işlənilib hazırlanması ilə yanaşı, məhsuldar, tezyetişən, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı davamlı, habelə əlverişsiz hava şəraitinə (quraqlığa, şaxtaya və s.) qarşı davamlı yeni bitki sortlarının tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar dağ yamaqlarında çay və sitrus bitkiləri içərisində ən çox yayılmış sort-formaların bioloji və təsərrüfat xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, gübrələmə sisteminin öyrənilməsi aktual məsələlərdəndir. Bu məqsədlə tədqiqat işinə aşağıdakı məsələlərin həlli daxil edilmişdir:

- Lənkəran-Astara bölgəsinin dağ əkinçiliyi şəraitində çay və sitrus bitkilərinin az yayılmış yerli sortlarının bioekoloji yayılma sahələrinin tədqiq edilməsi;

- Tədqiqat işinə cəlb olunmuş yerli sortlardan yüksək genetik xüsusiyyətlərə malik, torpaq-iqlim şəraitinə uyğun, yüksək məhsuldar, şaxtaya və xəstəliyə davamlı keyfiyyətli sortların müəyyən edilməsi;
- Lənkəran bölgəsində yayılmış yerli və introduksiya olunmuş sortlarla yeni seçilmiş yerli sortların təsərrüfat-bioloji xüsusiyyətləri əsasında intensiv aqroteknologiya ilə gübrələmə sisteminin tətbiqi və müqayisəli qiymətləndirilməsi;
- Tolerant (biotik və abiotik stress amillərinə qarşı dözümlülük) sort-formaların bioloji və aqroekoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, optimal gübrə normalarının müəyyən edilməsi və fermer təsərrüfatlarına tövsiyələrin verilməsi.

Tədqiqat aparılan ərazi yayı quraq və qışı izafi rütubətli keçən rütubətli-isti iqlimə malikdir. Sarı torpaqların yayıldığı ərazinin təbii şəraiti antropogen dəyişikliklərə daha çox məruz qalmışdır. Bəzi yerlərdə, xüsusilə dağ yamaclarının düzənliklərində yayılan podzollu-sarı torpaqlarda və onların müxtəlif növlərində izafi suvarma zamanı irriqasiya eroziyası nəticəsində qrunut suları səthə qalxaraq ciddi problemlər yaradır. Yəni düzən meşələrin başdan-başa qırılması, təbii dağ yamacları landşaftının aqrolandşaftlarla əvəz edilməsi, ərazinin təşkilində məhsuldar qüvvələrin qeyri-bərabər yerləşdirilməsi, bataqlıq və gölləri qurutmaqla kənd qəsəbələrinin genişləndirilməsi, son dövrlərdə regional iqlim dəyişmələrinin təsərrüfat sistemlərinə təsiri və s. səbəblərdən torpaqların ekoloji münbitlik parametrləri kəskin şəkildə dəyişmişdir. Təsədüfi deyildir ki, podzollu-sarı torpaqların morfogenetik, aqrofiziki və ekoetik problemləri digər növ torpaqlarla müqayisədə daha kəskindir. Bununla əlaqədar torpaq eroziyasının yayılması və münbitliyin bərpası üzrə respublikanın elmi tədqiqat institutlarında və layihə təşkilatlarında, həmçinin xaricdə aparılan tədqiqatlara istinad edərək, deqradasiyaya uğramış çay və sitrusaltı torpaqlarda münbitliyin artırılması üçün kompleks tədbirlər sistemi hazırlanmış, eroziyanın potensial təhlükəlilik vəziyyəti qiymətləndirilərək, istehsalata tətbiq üçün tövsiyələr hazırlanmışdır.